
Оксана Сагач

**ДІЯЛЬНІСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ
КОМІСІЇ ПО ПІДГОТОВЦІ ДО ПЕРЕХОДУ
НА ТРИСТУПЕНЕВУ СИСТЕМУ
ВРЯДУВАННЯ У 1924–1925 рр.**

Друга половина 20-х рр. в СРСР стала часом експериментів в галузі адміністративно-територіального поділу, що обґрунтовувались економічними потребами та скороченням витрат на державний апарат. На створену в листопаді 1922 р. Центральну адміністративно-територіальну комісію було покладено підготовчу роботу у цій галузі та внесення відповідних законопроектів. Перший етап реформи був здійснений у 1923 р. — скасовано повіти й волості, замість 1102 повітів і 1989 волостей було створено 706 районів¹.

У 1924 р. знов постало питання про спрощення управлінської вертикалі. ЦАТК та губернські адміністративно-територіальні комісії залишилися постійно діючими органами, до компетенції яких входило коригування недоліків адміністративно-територіального устрою, які виникли внаслідок поспіху під час проведення підготовчих робіт. На відміну від 1922 р., коли функції ЦАТК полягали в організації роботи та інструктуванні місцевих комісій, а останнім надавались самостійність та ініціатива, у 1924–1925 рр. діяльність ЦАТК зосереджувалася навколо аналізу роботи, проведеної губернськими комісіями та виявлення недоліків реформування, які в основному стосувались районного поділу².

У своїх діях комісія спиралась на постанову 4 сесії ВУЦВК VII скликання від 4 листопада 1923 р. «Про підсумки та чергові завдання районування України». В означеній постанові підсумки реформи визнавались як такі, що цілком відповідають поставленій меті — спрощення й скорочення радянського апарату та його зміцнення і наближення до населення. Одночасно в документі зазначалось, що

¹ Верменич Я.В. Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування. Ч. 2 / Я.Верменич. — К.: Інститут історії України НАН України, 2009. — С. 51.

² ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 4. — Спр. 1205. Проект постанови про роботу ЦАТК з 1925 по 1928 рр. та затвердження плану робіт на 1928–1929 рр. Тези доповіді та план робіт 1928–1929 рр. — 1928 рр. — Арк. 24–30.

по відношенню до районного поділу проведену роботу слід вважати попередньою. Переробка проектів окружного поділу дозволялась тільки за наявності очевидних похибок. Особливу увагу ЦАТК звертала на необхідність перевірки правильності вибору районних центрів. Порушення неділимості волостей допускалось тільки в тих випадках, коли цього вимагали населення або місцеві ради і коли без перенесення населеного пункту з одного району в інший доцільний вибір адміністративного центру ставав неможливим³.

У циркулярі ЦАТК від 2 лютого 1924 р. вказувалось на те, що заяви про затвердження змін у районному поділі не завжди були достатньо обґрунтованими та вичерпними за своїм змістом, а деякі губернії взагалі надавали тільки протоколи ГАТК. З метою вдосконалення роботи місцевих комісій ЦАТК розробила «Інструкцію по складанню проектів змін в адміністративно-територіальному поділі»⁴. В «Інструкції» визначались правила подання клопотань щодо змін в адміністративно-територіальному поділі.

У відповідності до вказаної постанови 4 сесії ВУЦВК ЦАТК, окрім вказаної інструкції, оприлюднила ряд директив, які безпосередньо охоплювали методи проведення робіт з адміністративно-територіального реформування. Так, при постановці питання щодо розформування районів вимагалось представлення обґрунтованих мотивацій — приміром, щодо невисокої територіальної та економічної потужності адміністративно-територіальної одиниці, відсутності необхідних умов для формування районного бюджету, незручності шляхів сполучення та зв'язку населених пунктів зі своїм райцентром, а також адміністративного й економічного тяжіння території одного району до адміністративного центру іншого. Перенесення ж районних центрів дозволялось лише за принципом поєднання ознак адміністративного, господарського та культурного тяжіння території району до населеного пункту, з урахуванням зручності шляхів сполучення та наявності засобів зв'язку. Часткові зміни районних кордонів, такі як перенесення окремих населених пунктів з одного району в інший, допускались тільки за наявності зручності, адміністративного та господарського тяжіння і побажань населення.

³ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп.2. — Спр. 610. Доповідь ЦАТК при ВУЦВК, огляди, відомості про районування та стан радянського будівництва УСРР. — 1926 р. — Арк. 108–200.

⁴ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1819. Обіжники ЦАТК про порядок роботи губернських адміністративно-територіальних комісій про виділення окремих районів, заселених національними меншинами в самостійні адміністративно-територіальні одиниці. — 1924 р. — Арк. 3–7.

Загалом, як витікає з вище вказаного, найбільшого значення під час створення районів набували адміністративні чинники, а завдання полягали в тому, щоб об'єднати в одній адміністративній одиниці населені пункти, однорідні за своїми економічними характеристиками, поєднані історико-побутовими умовами, пов'язані транспортним сполученням із задовільними умовами зв'язку. До уваги також бралися щільність та ступінь концентрації населення, його соціальний та національний склад⁵.

Вже на початку 1924 р. був виявлений ряд помилок, допущених під час встановлення районного поділу, а саме: деякі районні адміністративні центри виявились малопотужними як в економічному, так і в адміністративному відношенні; райони значно відрізнялись як за чисельністю населення, так і за кількістю населених пунктів; іноді реєструвалася невідповідність адміністративних кордонів межах земельних товариств. Зважаючи на названі недоліки, протягом 1924 р., з метою удосконалення районного поділу проводились такі адміністративно-територіальні перетворення: ліквідувались малопотужні райони, здійснювалось перенесення районних адміністративних центрів в економічно потужніші населені пункти, з одночасним перейменуванням районів. Вказаних змін зазнав адміністративно-територіальний поділ у всіх губерніях України.

Так, значних змін зазнав районний поділ Харківської губернії. Доповідь Харківської ГАТК «Про діяльність та намічені корективи в адміністративно-територіальному поділі» була заслухана в ході засідання ЦАТК від 21 липня 1924 р.⁶ Означена доповідь містила пропозиції щодо внутрішньогубернських змін, які в основному стосувались районного поділу. У Сумській окрузі пропонувалось: Тростянецький район з Сумської округи перенести до складу Охтирської, розформувати Михайлівський район, Новодмитрівську сільраду зі складу Славгородського перенести у Краснопільський район⁷. ЦАТК затвердила означені пропозиції: переведення центру Тростянецького району, враховуючи тяжіння населення, до Охтирки; розформування Михайлівського району у зв'язку з його малочисельністю та тяжінням населення до Лебедина та Охтирки, з перерахуванням Михайлівської, Червленської, Курганської, Анакської сільрад до складу Лебединського району, а Василенківської, Грунської і

⁵ ЦДАВО. — Там само. — Арк. 9–11.

⁶ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924 — Арк. 22–31.

⁷ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1858. Матеріали про районування Харківської губернії. — 1924 р. — Арк. 11–13.

Катеринівської до Шепетівського району; перерахування Ново-дмитрівської сільради, враховуючи близькість (10 км) до Краснопілля. У Охтирській окрузі пропонувалось розформування одного району, перенесення сільрад з округи в округу та з району в район⁸.

За постановою ЦАТК, у зв'язку з малочисельністю населення (14728 чоловік)⁹ та економічною відсталістю був розформований Новорябинівський район: Новорябинівська, Добренська, Старорябинівська, Яблочанська сільради та село Катеринівка Воскресенської сільради передавались до складу Кириківського району; Воскресенська та Купевахська сільради до Богодухівського району. За цією ж постановою Лютівська сільрада Сенянського району Охтирської округи перераховувались до складу Золочевського району Харківської округи; Буймерівська сільрада Чупаківського району — до складу Тростянецького району; Тарасівська і Пошнянська сільради Кирилівського району передавались до складу Велико-Писарівського району; Полянська та Печинська сільради Кириківського району — до Тростянецького району. У Харківській окрузі за постановою ЦАТК розформувались Козачолопатинський, Коротичанський, Циркунівський, Хотомлянський та Коробчанський райони¹⁰. У доповіді ГАТК зазначалось, що названі райони були розформовані окрвиконкомом без погодження з губвиконкомом ще у 1923 р., саме тому законодавчо затверджений адміністративно-територіальний поділ округи не співпадав з фактично існуючим¹¹. У постанові ж ЦАТК йшлося про те, що внаслідок давності розформування адміністративних одиниць в інтересах діяльності центральних і місцевих органів влади, згідно подання ГАТК, виникла необхідність клопотання перед ВУЦВК і СНК про затвердження означених коректив у адміністративно-територіальному поділі губернії та розділення території: Козачолопатинського району між Дергачівським і Золочівським районами; Коротичанського між Мерефянським, Харківським, Ольшанським районами; Циркунівського — між Липовецьким, Харківським, Дергачівським, Рубежанським районами; Хотомлянського — між Печенізьким, Рубежанським районами; Коробчан-

⁸ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924 — Арк. 31–34.

⁹ Население Украины по данным переписи 1920 г. — Х.: ЦСУ Украины, 1923. — С. 17–23.

¹⁰ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924 — Арк. 31–34.

¹¹ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1858. Матеріали про районування Харківської губернії. — 1924 р. — Арк. 7–9.

ського — між Печенізьким, Рубежанським районами; Коробчанського — між Печенізьким і Чугуївськими районами. В Ізюмській окрузі, згідно проекту ГАТК, був розформований Малокамишевський район. ЦАТК затвердила розформування своєю постановою, за якою Курульська та Новодмитрівська сільради передавались до складу Барвінківського району; Калінська, Сухокам'янська, Петропольська, Донецька, Бражківська, Должанська та Малокамишеватська сільради приєднувались до складу Ізюмського району¹².

У Куп'янській окрузі ГАТК винесла на розгляд пропозицію щодо розформування Шиповатського району та перенесення двох населених пунктів з району в район. ЦАТК затвердила проект своєю постановою, відповідно до якої Шевченківська, Шиповатська, Середньобурлуцька сільради передавались у склад Великобурлуцького району; Новобурлуцька та Юрченківська сільради — до Печеніжського району; Великохутірська сільрада — до Старовірівського району. Отже, загалом по Харківській губернії ЦАТК санкціонувала значні зміни в структурі округ, зменшення кількості районів¹³.

У 1924 р. у Волинській губернії був розформований Берездовський район Шепетівської округи. ЦАТК розглянула та затвердила проект Волинської ГАТК щодо змін адміністративно-територіального поділу в ході засідання від 21 липня 1924 р. Окрім розформування названого району, були затверджені 35 випадків перенесення сільрад з району в район¹⁴.

У листопаді цього ж року в Донецькій губернії був розформований Кам'янський район Старобільської округи та здійснено перенесення адміністративних центрів: у Нікопольському районі Маріупольської округи з с. Нікопольського в с. Петропавлівка одночасно з перейменуванням району у Петропавлівський; центр Мангуського району зазначеної округи перенесено до с. Ялта, а район перейменовано у Ялтинський; у Камишевахському районі Бахмутської округи з с. Камишевахи до с. Папасне, а район перейменовано у Папаснянський. Проект Донецької ГАТК щодо зазначених перетворень був затверджений ЦАТК постановою від

¹² ЦДАВО. — Ф.1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп.2. — Спр.1819. Обіжники ЦАТК про порядок роботи губернських адміністративно-територіальних комісій про виділення окремих районів, заселених національними меншинами в самостійні адміністративно-територіальні одиниці. — 1924 р. — Арк. 3–7.

¹³ ЦДАВО. — Ф.1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп.2. — Спр.1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924 — Арк. 68.

¹⁴ ЦДАВО. — Там само. — Арк. 33–37.

¹⁵ ЦДАВО. — Там само. — Арк. 40–44.

Потреба у внесенні значних змін у структуру адміністративно-територіального поділу відчувалася і в Подільській губернії. Проект внесення коректив в районний поділ губернії розглядався ЦАТК 16 серпня 1924 р.¹⁶ Затверджувались пропозиції ГАТК щодо змін у Проскурівській, Кам'янецькій, Могилівській, Тульчинській, Гайсинській округах. Так, зі складу Волочиського району до складу Войтовського Проскурівської округи передавались селища Холодець, Купель, Нурчино, Чернявка та Крижанки, внаслідок чого змінювався кордон між районами. У Кам'янецькій окрузі здійснювались перерахування населених пунктів з метою зміни районних та окружних кордонів — с. Акинівка Чемерівського району переходило до складу Лянцькоруцького району, натомість села П'ятничани і Бурти — зі складу останнього до Орининського; село Глушковці Зіньковецького району переходило до складу Солобковецького, у свою чергу села Пакутинці, Черкасівка Солобковецького району — у Зіньковецький; села Остоя, Голозуб'янці, Змлинівка Міньковецького району — до Дунаєвецького; село Філянівка Воньковецького району до Ялтушковського району Могилівської округи. У Могилівській окрузі: село Примошениця Барського району передавалось у Ялтушковський район; село Андріївка Мурафського району — у Шаргородський; село Стіна Ямпільського району — до складу Томашківського району Тульчинської округи. У Тульчинській окрузі затверджувались наступні зміни: село Ратуша Томашпільського району передавалось до складу Ямпільського району Могилівської округи. З Гайсинської округи виділявся Джулинський район з центром у с. Джулинці, натомість були розформовані Красносільський, Устьянський та Затьковський райони¹⁷.

У Чернігівській губернії Остерський район з Ніжинської округи був перенесений у Чернігівську, а Парафіївський район Конотопської округи розформували. Проект Чернігівської ГАТК був розглянутий ЦАТК в ході її засідання від 17 грудня 1924 р. Корективи адміністративно-територіального поділу затверджувались постановою останньої¹⁸.

Підтримуючи клопотання Полтавського губвиконкому та проект місцевої ГАТК, ЦАТК своєю постановою від 21 липня 1924 р. затвердила розформування Ковалевського району Полтавської

¹⁶ ЦДАВО. — Там само. — Арк. 51–54.

¹⁷ ЦДАВО. — Ф.1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп.2. — Спр.1847. Матеріали про районування Подільської губернії (постанова, протоколи, заяви). — 1924 р. — Арк. 3–7.

¹⁸ ЦДАВО. — Ф.1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр.1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924. — Арк. 60.

округи, враховуючи периферійне розташування районного центру, незручність адміністративного управління більшою частиною сільрад та побажання населення¹⁹. Територія адміністративної одиниці була поділена між Зеньковським, Опішнянським та Шиманським районами. У ході засідання від 1 жовтня 1924 р. ЦАТК ухвалила проект щодо перенесення районних центрів з сіл Устівці та Радіонівка в Велику Рогачку та Остапє. Постанова ж від 17 грудня 1924 р. затвердила проект ГАТК щодо перенесення районних центрів у Роменській окрузі: Капустянського району з села Капустинці в село Синівку та Бобринського району з села Бобрик в село Перекопівка. Означена постанова затверджувала також часткову зміну районних кордонів між Іркліївським та Єреміївським районами Золотоніської округи; Великобубнівським та Роменським Роменської округи; Кобелякським та Китайгородським Полтавської округи; Машівським, Красноградським, Сахновманським та Качівським Красноградської округи. Крім названих змін, п'ять сільрад розформованого Микола-Камишувахського району Харківської округи Харківської губернії перерозподілялись між районами Красноградської округи²⁰.

Питання щодо внесення коректив у районування Одеської губернії розглядалось у ході засідання ЦАТК від 17 вересня 1924 р. Заслухавши доповідь Одеської ГАТК, комісія дійшла висновку, що попередній проект районування губернії суперечив постанові IV Сесії ВУЦВК щодо оптимальної чисельності населення в районі. Держплану доручалось розглянути означений проект та надати свої висновки, керуючись постановою вищезазначеної Сесії ВУЦВК. Згідно висновків Держплану ЦАТК відхилила проект. На початок 1925 р., перерайонування губернії ще не було проведене, а його проект у відповідності з вказаними корективами так і не був складений²¹.

Впорядкування районного поділу проводилося аж до введення в дію постанови «Про ліквідацію губерній і про перехід на триступеневу систему управління», що відбулося влітку 1925 р.²² Так, 17 березня 1925 р. ЦАТК ухвалила постанову про розформування

¹⁹ ЦДАВО. — Там само. — Арк. 61–64.

²⁰ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр.1854. Виписи з протоколів засідань окружних АТК та загальних зборів мешканців населених пунктів та заяви про зміну адміністративно-територіального поділу Полтавської губернії. — 1924–1925 рр. — Арк. 2–4.

²¹ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр.1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924 — Арк. 65–67.

²² ЗУ України. — 1925. — № 29–30. — Ст. 318.

Клишківського району Новгород-Сіверської округи Чернігівської губернії, враховуючи його невелику економічну потужність. Одночасно був відхилений проект розформування Хильчанського району тієї ж округи²³.

Треба зазначити, що в процесі проведення робіт з впорядкування адміністративно-територіального поділу намітилась тенденція, за якої внесення коректив в районний поділ в деяких губерніях виявило ухил в бік якомога більшого скорочення кількості районів, виключно з бюджетних міркувань, або ж, навпаки, в бік нового районування території з доведенням чисельності населення в районі до 100 тис. з економічних міркувань. Подібні тенденції, на думку ЦАТК, загрожували зривом робіт по корекції районного поділу. Отже, ЦАТК підтримувала далеко не всі пропозиції місцевих комісій²⁴.

Протягом 1924 р. та на початку 1925 р. зміни відбувались і на окружному рівні. Низка новостворених округ виявилась економічно слабкою, і питання про їх розформування постало одразу ж після проведення реформи. До таких округ належали Малинська, Шевченківська (колишня Корсунська) та Бердичівська округи Київської губернії, Охтирська округа Харківської губернії, Олександрійська та Бердянська округи Катеринославської губернії, Золотоніська та Красноградська округи Полтавської губернії, Гайсинська округа Подільської губернії та Сновська округа Чернігівської губернії²⁵.

Територія Малинської округи являла собою вузьку смугу, що тягнулась від Радомишля до Чорнобиля. Населені пункти, які належали до цієї округи, були мало пов'язані між собою та з окружним центром як економічним, так і культурним тяжінням. 28 жовтня 1924 р. ВУЦВК видав постанову про її ліквідацію²⁶. Згідно вказаної постанови, округа була розділена між Київською та Волинською губерніями²⁷.

²³ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924 — Арк. 65–67.

²⁴ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1819. Обіжники ЦАТК про порядок роботи губернських АТК, про виділення окремих районів, заселених національними меншинами в самостійні адміністративно-територіальні одиниці. — 1924. — Арк. 14

²⁵ Матеріали по районуванню України. Низовое районування на 1 января 1924 г. — Х.: Государственная общеплановая комиссия Центрального Статистического управления., 1924. — С. 100–177.

²⁶ ЗУ України. — 1925. — № 11–12. — Ст. 96.

²⁷ ЗУ України. — 1924. — № 48. — Ст. 248.

Вперше ЦАТК розглянула клопотання Волинської губернії щодо включення до її складу Малинської округи зі складу Київської губернії, в ході засідання від 13 лютого 1924 р. та винесла постанову, згідно якої Малинський, Потіївський, Радомишльський та Коростишевський райони приєднувались до означеної адміністративно-територіальної одиниці. Питання вносилося на розгляд Держплану за участю представників зацікавлених губерній. Комісія районування Держплану схвалила розширення Волинської губернії за рахунок названої округи. Його проект в свою чергу направлявся на розгляд об'єданого засідання Раднаркому та ВУЦВК²⁸. Постановою Раднаркому від 24 квітня 1924 р. цей проект було відхилено. У свою чергу, ЦАТК визнала за необхідне розглянути питання щодо розформування Малинської округи в кордонах Київської губернії, як такої, що є економічно відсталою та з незадовільною адміністративно-територіальною конфігурацією. Пропозицію комісії з деякими змінами підтримала РНК²⁹. Своєю постановою від 27 жовтня 1924 р., у відповідності до рішення РНК (24 серпня 1924 р.), ЦАТК затвердила реформування округи та розділення її території між Київською та Волинською губерніями. Північно-східна частина, по кордону Розважівського району, залишалась у складі Київської губернії та приєднувалась до Київської округи; північна ж частина приєднувалась до Коростенської округи Волинської губернії. Остаточню її територію було розподілено 13 березня 1925 р.³⁰

Під час реформування 1923 р. кордони губерній, за винятком окремих випадків, залишались незмінними, що призвело до невдалої конфігурації окремих округ. Так, центр Бердичівської округи Київської губернії місто Бердичів — розташовувалось дуже близько до кордону Волинської губернії, що негативно впливало на його зв'язок з територією периферії. За постановою ЦАТК від 9 березня 1925 р. переконструювання округи планувалось у напрямі залізничної магістралі (Шепетівка — Козятин) за рахунок приєднання території південних районів Житомирської округи та північних районів Вінницької округи, з виділенням південних

²⁸ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924. — Арк. 6–12.

²⁹ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1873. Матеріали про проведення районування території УСРР. — 1924. — Арк. 500

³⁰ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1818. Протоколи засідань ЦАТК. Оригінали. — 1924. — Арк. 61–68.

районів Бердичівської округи. За цим проектом зі складу Подільської губернії до Бердичівської округи Київської губернії передавались Малокутишанський та частини Терешківського і Уланівського районів Вінницької округи; зі складу Волинської губернії — частина Старокопачівського району Шепетівської округи та Любарський, Янушпільський, частини Чудновського, Троянівського, Солодкіньського, Андрушівського районів Житомирської округи. Натомість зі складу Бердичівської округи Київської губернії до складу Вінницької округи Подільської губернії передавались Липовецький, Ільїнецький та частина Присківського районів; до складу Житомирської округи Волинської губернії — Ходорковський район. Висунутий Волинським губвиконкомом протест щодо переконструювання Бердичівської округи ЦАТК відхилила. Остаточне уточнення кордонів доручалось Паритетній комісії з представників зацікавлених губерній та округ³¹.

У ході засідання Пленуму ЦАТК від 9 травня 1925 р. питання щодо зміни адміністративно-територіального поділу округи розглядалось за участю місцевих представників. Своєю постановою ЦАТК підтвердила попередню постанову щодо переконструювання Бердичівської округи. У постанові від 12 травня 1925 р. щодо змін адміністративно-територіального поділу Подільської та Волинської губерній, в частині про розформування Гайсинської округи Подільської губернії, за доцільне визнавалась передача села Хріновки Дашевського району названої округи до складу Бердичівської округи Київської губернії. В свою чергу, зі складу останньої до складу Вінницької передавались Липовецький та частина Ільчинецького районів. За цією ж постановою Любарський та Янушпільський райони Житомирської округи передавались до складу Бердичівської округи; території сільрад Андрушівського, Коднянського, Троянівського та Чуднівського районів перерозподілялись між Житомирською та Бердичівською округами³².

Необхідність розгляду та проведення в законодавчому порядку проектів розформування Гайсинської, Шевченківської, Олександрійської, Бердянської, Сновської, Красноградської, Золотоніської, Охтирської округ визначалась планом робіт ЦАТК на 1925 р.³³

³¹ ЦДАВО. — Там само. — Арк. 61–64.

³² ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 2712. Матеріали про районування території УРСР (протоколи, тези доповідей, листування). — 1925 р. — Арк. 4–7.

³³ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 3152. Протоколи засідань ЦАТК та матеріали до них. — 1925. — Арк. 51–64.

Остаточним терміном проведення робіт по розформуванню названих округ визначалось 1 червня 1925 р.³⁴

Проект постанови ВУЦВК і СНК щодо розформування Гайсинської, Шевченківської, Олександрійської та Бердянської округ у відповідності до постанови Пленуму ЦАТК, у зв'язку з необхідністю додаткового уточнення окружних кордонів, виносився на розгляд Комісії по переходу на триступеневу систему управління. Розформування Золотоніської, Красноградської, Охтирської округ затверджувалось остаточно.³⁵ Їх окружні кордони встановлювались у відповідності до постанови ЦАТК від 11 травня 1925 р. Враховуючи природно-історичні умови, характер та ступінь економічного тяжіння, а також напрямок шляхів сполучення та зв'язку, з метою коригування кордонів округ, у зв'язку з розформуванням Охтирської округи Груньський, Рублівський та Котелівський райони передавались до складу Полтавської округи; Чупахівський та Тростянецький — до складу Сумської; Охтирський, Кириківський, Великописарівський, Краснокутський, Колонтаївський, Селянський та Богодухівський — до складу Харківської округи. З метою встановлення окружних кордонів, в процесі розформування Красноградської округи територія розподілялась наступним чином: Старовірівський та Кегичівський райони передавались до складу Харківської округи; Сахновцанський та Великобучковський райони — до складу Павлоградської округи; Нефорощанський та Косовський — до складу Катеринославської округи; Зачепилівський, Красноградський, Карлівський, Мощевський та Рунівський — до складу Павлівської округи. Беручи до уваги вказані зміни, базуючись на постанові паритетної комісії, ЦАТК визнавала за доцільне включення до складу Катеринославської округи Царичанського району Полтавської округи.

Під час розформування Золотоніської округи територія прикордонних районів перерозподілялась наступним чином: Переяславський район відходив до Київської округи; Ковалевський та Грабовський райони до Прилуцької округи; Єреміївський район — до Кременчуцької округи; Гельмязівський, Пісчанський, Золотоніський, Іркліївський та Чорнобаївський райони — до Черкаської округи. У зв'язку з розформуванням Сновської округи, спираючись на висновки паритетної комісії, ЦАТК визнала за необхідне розформування Синявського району, враховуючи його невелику економічну потужність та розмір території. Інші райони Сновської округи

³⁴ ЦДАВО. — Ф. 5. Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. — Оп.1. — Спр. 335. Протоколи засідань президиума ЦАТК при ВУЦВК. — 1924–1925 рр. — Арк. 146.

³⁵ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 3152. Протоколи засідань ЦАТК та матеріали до них. — 1925. — Арк. 308.

розподілялись за проектом, що був затверджений Президією Держплану України, а саме: Добрянський, Городянський, Тупичевський, Сновський включались до складу Чернігівської округи; Охрімівський та Холменський райони — до складу Новгород-Сіверської округи; Корюківський, Менський, Сосницький та Чорнотичський — до складу Конотопської округи. Натомість, враховуючи затверджені зміни, Плисківський район Конотопської округи передавався до складу Ніжинської округи³⁶.

Згідно названого проекту Гайсинську округу Подільської губернії планувалося розформувати з віднесенням території: Теплинського, Терновського та частини Грабовського районів до складу Уманської округи Київської губернії; Хацеватського району до складу Первомайської округи Одеської губернії; Дашевського та Ситковецького районів до складу Вінницької округи Подільської губернії; Гайсинського, Соболевського, Ладжинського, Бершадського, Ольгопольського, Джулинського районів до складу Тульчинської округи Подільської губернії. Шевченківська округа Київської губернії розформувалась з віднесенням території: Миронівського та Богуславського районів до складу Білоцерківської округи; Лисянського, Виноградського та частини Звенигородського районів до складу Уманської округи; Канівського, Тачанського, Корсунського, Ольшанського, Шполянського, Городищенського, Мокрокалицького районів до складу Черкаської округи. Олександрійська округа Катеринославської губернії розформувалась з віднесенням території: Лиховського, Попельнастівського, Глинського, Красно-Кам'янського, Касівського, Ново-Георгієвського та Онуфрієвського районів до складу Кременчуцької округи Полтавської губернії; Верблюжського, Знам'янського, Ново-Пражського, Ново-Городківського, Цибулівського районів до складу Зинов'ївської округи Одеської губернії; Ново-Стародубського району до складу Криворізької округи Катеринославської губернії. Бердянська округа Катеринославської губернії розформувалась з віднесенням території: Берестовського, Новоспаського, частини Андріївського, Петропавлівського районів та міста Бердянськ до Маріупольської округи Донецької губернії; Пологського та Царекостянтинівського районів до складу Запорізької округи; Ногайського, Цареводарського, Чернігівського, Великотокмацького та Мовчанського районів до складу Мелітопольської округи³⁷.

³⁶ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 1847. Матеріали про районування Подільської губернії (постанова, протоколи, заяви). — 1924 р. — Арк. 13–15.

³⁷ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 2. — Спр. 3152. Протоколи засідань ЦАТК та матеріали до них. — 1925. — Арк. 300–305.

Проект розформування Шевченківської та Гайсинської округ, повторно переданий на розгляд ЦАТК, був затверджений її постановою від 12 травня 1925 р. Означеною постановою територія Шевченківської округи розподілялась у відповідності до проекту постанови ВУЦВК. Окрім вище названих, до складу Білоцерківської округи передавались Медвинський та Кошеватський райони; до складу Черкаської — Стеблівський і Мошенський райони. З метою врегулювання окружних кордонів та за умовами економічного тяжіння, зручності адміністрування і враховуючи невисоку економічну потужність розформовувались Ксаверівський і Телешківський райони Білоцерківської округи та Ходорівський і Хотівський райони Київської округи. Одночасно, у відповідності до проекту Київського губвиконкому, Брусилівський район Білоцерківської округи передавався до складу Київської округи³⁸.

Проект розформування Гайсинської округи цілком відповідав попередньому проекту ВУЦВК та СНК та був схвалений Укрдержпланом. Задля врегулювання окружних кордонів, у відповідності до клопотання місцевого населення, ЦАТК визнала за доцільне передачу чотирьох сільрад Оратівського району Уманської округи Київської губернії до складу Дашевського району Гайсинської округи, що розформувалася. У зв'язку з переходом на триступеневу систему управління ЦАТК і надалі вносила корективи в адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії. Корективи торкнулись районування Вінницької, Проскурівської, Кам'янецької, Могилівської округ. Найбільших змін зазнали: Вінницька округа, в якій розформувався Юзвинський район; Кам'янецька округа, де розформувався Калюський район; Могилівська округа, у складі якої створювався новий Яругський район.

Проект розформування Олександрійської та Бердянської округ затверджувався постановою ЦАТК від 25 травня 1925 р.³⁹

Загалом підготовчі роботи, що їх проводила Центральна комісія по переходу на триступеневу систему управління, були закінчені на 1 квітня 1925 р. Реформа ж була санкціонована як губернськими з'їздами Рад, так і ІХ Всеукраїнським з'їздом. Одночасно затверджувалась і більшість окружних кордонів⁴⁰.

³⁸ ЦДАВО. — Там само. — Арк. 45–54.

³⁹ ЦДАВО. — Ф. 5. Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР. — Оп. 1. — Спр. 335. Протоколи засідань президиума ЦАТК при ВУЦВК. — 1924–1925 рр. — Арк. 146.

⁴⁰ ЦДАВО. — Ф. 1. Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Оп. 4. — Спр. 1205. Проект доповіді про роботу ЦАТК з 1925 по 1928 рр. та затвердження плану робіт на 1928 — 1929 рр. Тези доповіді та план робіт 1928–1929 рр. — 1928 рр. — Арк. 53.

Отже, з 15 червня 1925 р. територія України була поділена на 41 округу: Артемівську, Бердичівську, Білоцерківську, Вінницьку, Житомирську, Запорізьку, Зинов'ївську, Ізюмську, Кам'янецьку, Катеринославську, Київську, Конотопську, Коростенську, Кременчуцьку, Криворізьку, Куп'янську, Лубенську, Луганську, Маріупольську, Мелітопольську, Миколаївську, Могилівську, Ніжинську, Новгород-Сіверську, Одеську, Павлоградську, Первомайську, Полтавську, Прилуцьку, Проскурівську, Роменську, Сталінську, Старобільську, Сумську, Тульчинську, Уманську, Харківську, Херсонську, Черкаську, Чернігівську і Шепетівську. Окрім названих округ, до її складу входила рівнозначна останнім АМСРР. Згідно постанови ВУЦВК від 3 червня 1925 р. «Про ліквідацію губерній і про перехід на триступеневу систему управління» дев'ять губерній, що входили до складу УСРР, ліквідувалися станом на 1 серпня 1925 р⁴¹.

Аналіз діяльності ЦАТК упродовж двох років дає уявлення про те, наскільки складною в принципі є проблема територіального розмежування. Навіть за умов жорсткого централізованого управління й директивного регулювання не вдалося уникнути величезної кількості прорахунків, які виправлялися «на ходу» і доволі часто створювали нові проблеми й нестиківки. Досвід територіального реформування 20-х рр. минулого століття виявився у кінцевому підсумку негативним. Однак його все ж доведеться мати на увазі, коли назріла адміністративно-територіальна реформа почнеться у незалежній Україні.

⁴¹ ЗУ України. — 1925. — № 29–30. — Ст. 233.